

LATENT JINOYATCHILIKNI SHAKLLANTIRUVCHI MADANIY OMILLAR

*Narbayeva Nodira Jumanazarovna, Berdaq nomidagi Qoraqalpogʻ
davlat universiteti*

CULTURAL FACTORS SHAPING LATENT CRIME

*Narbaeva Nodira Jumanazarovna, Karakalpak State University
named after Berdakh*

КУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРУЮЩИЕ ЛАТЕНТНУЮ ПРЕСТУПНОСТЬ

*Нарбаева Нодира Жуманазаровна, Каракалпакский
государственный университет имени Бердаха*

Annotatsiya: Mazkur maqolada jamiyatda ochiq statistikada toʻliq aks etmaydigan latent jinoyatchilik hodisasining shakllanishiga taʼsir etuvchi madaniy omillar tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: latent jinoyatchilik, madaniy omillar, ijtimoiy qadriyatlar, huquqiy ong, ijtimoiy stereotiplar, jamiyat va jinoyat.

Abstract: This article analyzes the cultural factors influencing the formation of latent crime, which is not fully reflected in official statistics.

Keywords: latent crime, cultural factors, social values, legal awareness, social stereotypes, society and crime.

Аннотация: В данной статье анализируются культурные факторы, влияющие на формирование латентной преступности, которая не в полной мере отражается в официальной статистике.

Ключевые слова: латентная преступность, культурные факторы, социальные ценности, правосознание, социальные стереотипы, общество и преступление.

Kirish. Latent jinoyatchilikning ildizlari nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy, yoki psixologik jarayonlar, balki jamiyatning madaniy muhitida ham chuqur joylashgan. Madaniyat — bu jamiyatning axloqiy qadriyatlari, urf-odatlar, ijtimoiy meʼyorlari va maʼnaviy tamoyillarining majmuasi boʻlib, inson xulq-atvori va uning huquqiy ongini shakllantiruvchi eng muhim ijtimoiy omillardandir. Shu bois, madaniyatdagi sustlashuv, qadriyatlar tizimidagi inqiroz yoki axloqiy meʼyorlarning buzilishi yashirin jinoyatlar — latent jinoyatchilikning kengayishiga bevosita turtki beradi.

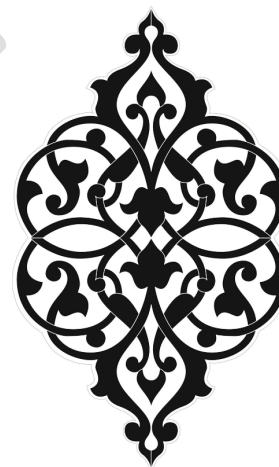
Madaniy omillar vijdon va ijtimoiy javobgarlik hissi bilan chambarchas bogʻliqdir. Agar jamiyatda axloqiy qadriyatlar nisbatan zaiflashsa yoki ijtimoiy adolat tamoyillari soʻnsa, odamlar qonunlarni tashqi majburiyat sifatida emas,

balki shaxsiy manfaatga zid toʻsiq sifatida qabul qila boshlaydi. Bu holatni sotsiolog olim Emil Durkgeim “anomiy holat” deb atab, jamiyatda meʼyorlarning parchalanganligi jinoyatchilikni oshirishini taʼkidlagan[1,241]. Durkgeim nazariyasiga koʻra, jamiyat meʼyorlari barqaror boʻlmagan sharoitda, inson oʻz xulqini muvofiqlashtira olmaydi va huquqbuzarliklar tabiiy ijtimoiy oqimga aylanadi.

Demak, madaniy omillar shaxsning jinoyatga munosabatini, ijtimoiy meʼyorlarga boʻlgan sadoqatini va axloqiy ong darajasini shakllantiruvchi muhim determinantlardir. Jamiyatda madaniy qadriyatlar tizimining barqarorligi va axloqiy tarbiyaning kuchaytirilishi latent jinoyatchilikni kamaytirishning asosiy yoʻnalishlaridan biri sifatida koʻriladi. Shu sababli, kriminologik tahlilda madaniy omillarni eʼtibordan

<https://orcid.org/0009-0007-9468-2661>
e-mail:
narbaevanodira431@gmail.com

chetda qoldirish, jinoyatchilikning yashirin qatlamlarini to'liq anglashga to'sqinlik qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotni amalga oshirishda tizimlilik, qiyosiy va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Latent jinoyatchilikni shakllantiruvchi madaniy omillar sifatida quyidagilarni keltish mumkin:

1. Axloqiy va ijtimoiy normalarning sustligi. Jamiyatdagi axloqiy qadriyatlarning yemirilishi, ma'naviy mas'uliyatning pasayishi va ijtimoiy me'yorlarning zaiflashuvi yashirin jinoyatlarning kengayishiga bevosita turtki beradi. Axloqiy normalar jamiyat a'zolarining xulq-atvorini tartibga soluvchi, "nima yaxshi" va "nima yomon" degan mezonlarni belgilovchi ijtimoiy mexanizmdir. Ular zaiflashgan hollarda, shaxs o'z xatti-harakatlarini axloqiy jihatdan emas, balki faqat shaxsiy manfaat nuqtayi nazaridan baholaydi. Natijada, shaxs jinoyat sodir etgan taqdirda ham uni "jinoyat" sifatida emas, balki "moslashuv" yoki "zarurat" sifatida ko'rishi mumkin. Bu holat, o'z navbatida, jinoyatni yashirish, bildirmaslik yoki ijtimoiy jihatdan "tushunarli" deb qabul qilishga olib keladi.

Fransuz sotsiologi Emile Durkgeim o'zining "anomiya" nazariyasida ijtimoiy me'yorlarning yemirilishini jinoyatchilikning, xususan, yashirin jinoyatlar ko'payishining asosiy sababi sifatida ko'rsatgan. Uning fikricha, jamiyatda axloqiy nazoratning pasayishi natijasida shaxslar o'z xatti-harakatlarini tartibga soluvchi umumiy ijtimoiy me'yorlardan uzoqlashadi, bu esa "axloqiy bo'shliq"ni keltirib chiqaradi. Aynan shu axloqiy bo'shliq yashirin jinoyatlarning ijtimoiy ildizidir — jinoyat sodir etuvchi shaxs o'z xatti-harakatini jamiyat tomonidan rad etilmasligiga ishonadi.

2. Ijtimoiy qadriyatlar tizimidagi qarama-qarshiliklar. Ijtimoiy qadriyatlar tizimidagi qarama-qarshiliklar — latent jinoyatchilikni shakllantiruvchi chuqur madaniy omillardan biridir. Har qanday jamiyatda qadriyatlar tizimi ijtimoiy hayotning barqarorligini ta'minlovchi asosiy poydevor hisoblanadi. Ammo bu tizimda turli avlodlar, ijtimoiy guruhlar yoki madaniy qatlamlar o'rtasida qadriyatlar to'qnashuvi yuzaga kelganida, jamiyatning axloqiy me'yorlari o'z kuchini yo'qotadi. Natijada, fuqarolarda "Qaysi qadriyatga amal qilish kerak?" degan ichki ziddiyat vujudga keladi. Shu tarzda ijtimoiy qadriyatlar

tizimidagi izdan chiqish shaxsning axloqiy tanlovida noaniqlikni keltirib chiqaradi, bu esa yashirin jinoyatchilik uchun qulay ijtimoiy-madaniy zamin yaratadi.

Amerikalik sotsiolog Talkott Parsons ham qadriyatlar tizimidagi uyg'unlik buzilganda ijtimoiy tizim muvozanatini yo'qotishini ta'kidlagan. U "Ijtimoiy tizim — bu qadriyatlar, normalar va rollarning muvofiqligi asosida barqaror bo'ladi", deya qayd etadi. Demak, qadriyatlar tizimidagi qarama-qarshiliklar bu muvozanatni izdan chiqarib, ijtimoiy "me'yoriy dezoriyentatsiya"ni kuchaytiradi. Aynan shunday muhitda yashirin jinoyatlar — jamiyat tomonidan ochiq rad etilmaydigan, ammo ich-ichidan axloqiy inqirozni kuchaytiruvchi xatti-harakatlar shakllanadi.

Demak, ijtimoiy qadriyatlar tizimidagi qarama-qarshiliklar shaxsning axloqiy orientatsiyasini buzadi, me'yoriy dezorientatsiyani kuchaytiradi va yashirin jinoyatlarni "normal ijtimoiy xatti-harakat" sifatida qabul qilish uchun sharoit yaratadi. Shu sababli, barqaror ijtimoiy muhitni ta'minlash uchun qadriyatlar tizimidagi uyg'unlikni tiklash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'rtasida muvozanatni saqlash — latent jinoyatchilikning madaniy ildizlarini bartaraf etishda asosiy ijtimoiy vazifa hisoblanadi.

3. Diniy befarqlik va ma'naviyatsizlik. Diniy qadriyatlar va ma'naviy ong inson xulq-atvorini ichki nazorat qilish, ijtimoiy me'yorlarga amal qilish va axloqiy mas'uliyatni shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Shu bois din va ma'naviyat jamiyatdagi axloqiy barqarorlikning asosiy tayanchlaridan hisoblanadi. Ammo diniy befarqlik kuchaygan, ma'naviy qadriyatlar ikkinchi darajaga tushgan jamiyatlarda shaxsning ichki nazorati (vijdon, or-nomus, axloqiy mas'uliyat hissi) zaiflashadi. Bu holat shaxsni jinoyatga undovchi tashqi omillar (foydaparastlik, individualizm, ijtimoiy bosim) ta'siriga yanada moyil qiladi.

O'zbekistonlik olim A.Jalolov esa diniy befarqlik va ma'naviyatsizlikni "Axloqiy immunitetning zaiflashuvi" deb atab, "ma'naviy immuniteti sust jamiyat o'zini o'zi himoya qila olmaydi, unda befarqlik, loqaydlik va yashirin jinoyatchilikning turli shakllari ildiz otadi", deya qayd etadi[2,89].

4. Madaniy stereotiplar va deviant me'yorlar. Madaniy stereotiplar va deviant (ya'ni,

ijtimoiy me'yorlardan chetga chiqadigan) me'yorlar — bu latent jinoyatchilikni shakllantiruvchi murakkab va ko'p qirrali madaniy omillardandir. Jamiyatda mavjud bo'lgan madaniy stereotiplar, qadriyatlar va norma tizimlari insonning xulq-atvorini boshqarishda muhim hisoblanadi. Ammo ushbu tizimda deformatsiya yuz berganda — ya'ni, ayrim illatli, qonunga zid yoki axloqan noto'g'ri xatti-harakatlar ijtimoiy jihatdan “qabul qilinadigan” holga aylanganda yashirin (latent) jinoyatchilik uchun ijtimoiy asos paydo bo'ladi.

O'zbekistonlik olim M.Qodirov esa bu borada shunday deydi: “Madaniy stereotiplar ong ostiga singib ketgan ijtimoiy illatlardir. Ular avloddan avlodga o'tadi va ko'pincha qonuniy me'yorlarga zid tarzda harakat qiluvchi yashirin tizimni yaratadi” [3,119]. Shu jihatdan, deviant me'yorlar jamiyatning norasmiy “axloqiy qonunlari”ga aylanadi va rasmiy qonun ustuvorligini zaiflashtiradi.

5. Huquqiy madaniyat darajasining pastligi. Mazkur omil shaxsning qonuniy me'yorlarni anglash, huquqiy mas'uliyatni his qilish va qonuniy chegaralarda harakat qilish qobiliyatining yetarli emasligini ifodalaydi. Huquqiy madaniyat past bo'lgan jamiyatda shaxslar qonunni buzishning oqibatlarini, jinoyat va uning ijtimoiy zararini to'liq tushunmaydi, bu esa yashirin jinoyatlar uchun qulay ijtimoiy muhit yaratadi.

Umuman olganda, huquqiy madaniyat darajasining pastligi omili latent jinoyatchilikni kuchaytiruvchi muhim madaniy shart-sharoit sifatida qaraladi. Ushbu omilni kamaytirish uchun shaxs va jamiyatning huquqiy bilimini oshirish, axborot va ta'lim tizimida huquqiy madaniyatni mustahkamlash zarur.

Xulosa. Latent jinoyatchilikni shakllantiruvchi madaniy omillar jamiyatning axloqiy, ma'naviy va madaniy strukturalari bilan bevosita bog'liq bo'lib, yashirin jinoyatlar yuzaga kelishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Axloqiy va ijtimoiy normalarning sustligi, qadriyatlar tizimidagi qarama-qarshiliklar va diniy befarqlik shaxsning qonuniy chegaralarni hisobga olmasdan harakat qilishiga, yashirin jinoyatlarga moyillikni oshiradi. Shu bilan birga, madaniy stereotiplar va deviant me'yorlar, shaxsning huquqiy madaniyati pastligi ham latent jinoyatchilik darajasini oshiruvchi muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. E.Durkheim. Le Suicide: Etude de sociologie. Paris: Felix Alcan, 1897. — p.241.
2. Jalolov, A. Ma'naviyat va axloq falsafasi. Toshkent: Ma'naviyat, 2015, p. 89.
3. Qodirov, M. Jamiyat va ma'naviyat: sotsiologik tahlil. Toshkent: O'zbekiston, 2014, p. 119.

